

ПЕДАГОГІЧНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖЕТНІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розкривається схема процесу виховання культури міжетнічного спілкування у старшокласників, обґрунтовується мета, основні завдання та сутність курсу «Культура міжетнічного спілкування».

Ключові слова: культура міжетнічного спілкування, виховання, програма виховання.

Постановка проблеми. Міжетнічний склад населення української держави це дуже велике та безцінне надбання українського народу, яке він отримав від минулих часів. Однак, така соціокультурна картина українського суспільства з одного боку, створює всі необхідні умови для розвитку міжетнічних відносин в країні, а, з іншого боку, робить досить складним процес складання національної свідомості у громадян України. Історично обумовленні традиції взаємовідносин між різними регіонами та сучасні тенденції побудови відкритого суспільства доповнюють та ще більш ускладнюють цей процес. Тому питання про національне виховання та формування у громадян національної свідомості тісно пов'язано з питаннями розвитку міжетнічних відносин у суспільстві, та, як невід'ємної частини цих відносин, культури міжетнічного спілкування. Як і скрізь де відбувались або відбуваються "націотворчі" процеси, формування української національної свідомості має на меті не тільки політичні зміни, а й глибокі соціально-психологічні та культурні перетворення. Й одне з найголовніших місць на цьому шляху відводиться саме школі. Саме у школі формуються погляди на світ, закладаються ціннісні установки й орієнтації, накопичується особистий досвід спілкування у великих і малих групах однолітків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Про виховання учнів на основі національних традицій, необхідність створення умов для формування у них духовних й інших соціально значущих цінностей наголошується в Законах України "Про освіту" [3], "Про загальну середню освіту" [2], в Державній національній програмі "Освіта" [1]. На законодавчому рівні одним з головних пріоритетів освіти визнано національне виховання: "Його основна мета - виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин..." [1].

Основні напрями дослідження проблеми виховання культури мужетнічного спілкування представлені в роботах З. Т. Гасанова, В. І. Матіс, Г. Д. Дмитрієва, І. З. Сковородкіна, Є. В. Бондаревської, І. В. Бабенко, Г. В. Палаткіна, Г. В. Давлекамова, Г. В. Разумовська, В. В. Виноградов, Б. Х. Бгажноков.

Метою даної статті є обґрунтування педагогічної програми щодо формування культури міжетнічного спілкування у старшокласників.

Виклад основного матеріалу.

Культура в сфері міжетнічного спілкування проголошена і закріплена в документах багатьох міжнародних організацій. Однак здійснення офіційно декларуючих принципів можливо лише при наявності відповідних уявлень, переконань, поведінкових установок, вчинків у значної маси людей. Формування культури міжетнічного спілкування можливо у взаємодії з педагогічною наукою, що вивчає закономірності виховання і навчання людей. Рішення проблеми є можливим через введення спеціальних курсів з етнокультурного і національного виховання.

Для забезпечення виховання у школярів культури міжетнічного спілкування нами була розроблена програма спецкурсу, реалізована в процесі формуючого експерименту. Даний спецкурс вівся в старших класах. Відбираючи матеріал, ми враховували вік, найбільш

значущі події історії і сучасності, поєднували теоретичний аспект освоєння матеріалу з формуванням практичних навичок і вмінь у спілкуванні з представниками інших етнічних культур. Культурі не можна навчити, її можна лише сформувати. Тому головна роль у нашій технології належить процесу виховання, а не освіти. Однак це не означає, що ми відмовляємося від повідомлення знань, у тому числі і готових.

Схему процесу виховання культури міжетнічного спілкування ми представляємо у вигляді послідовних етапів. Перший етап процесу виховання культури міжетнічного спілкування - діагностично-мотиваційний - включає:

- формування позитивної мотивації оволодіння і використання знань в області міжкультурних комунікацій;

- вивчення загальних відомостей про етнічне різноманіття країни та краю.

На цьому етапі реалізуються наступні завдання:

- 1) знайомство з етнокультурними особливостями спілкування у різних народів;
- 2) розширення уявлень про культурне різноманіття: історію, культуру, побут, звичаї, традиції, звичаї.

Це забезпечує становлення пізнавальних інтересів, схильностей, потреб у вивченні різних аспектів міжкультурної комунікації, виробляє позитивну мотивацію для виховання полікультурної позиції особистості школярів. Діяльність школярів на цьому етапі має перцептивних характер. Слід зазначити, що зміст діяльності викладача та школярів може змінюватися в залежності від навчальної ситуації, але створення позитивної мотивації, доброзичливого мікроклімату в учнівському колективі є необхідною умовою ефективності процесу виховання культури міжетнічного спілкування.

Другим етапом процесу виховання культури міжетнічного спілкування школярів є пізнавальний, в ході якого школярі, отримуючи матеріал, здійснюють:

- його систематизацію, опановують теоретичні положення культури міжетнічного спілкування, знайомляться з понятійним апаратом;

- усвідомлюють цілі, завдання і зміст курсу «Культура міжетнічного спілкування».

На пізнавальному етапі вирішуються наступні завдання:

- 1) усвідомлення необхідності вивчення культури міжнаціонального спілкування;
- 2) розвиток критичного мислення;
- 3) розгляд варіантів використання отриманих знань в практиці міжетнічного спілкування.

Методами виховання культури міжетнічного спілкування ми вважаємо аналіз проблемних ситуацій, імітаційно-рольові ігри, елементи драматизації, показ зразків, прикладів. На даному етапі за допомогою різноманітних форм (інтегрованих уроків, семінарів, групового аналізу та обговорення творчого матеріалу, виконання індивідуальних завдань, екскурсій, концертів і т.ін.) створюються умови для творчої роботи, для переходу від репродуктивної діяльності школярів до продуктивної. Школярі знайомляться з поняттями «культура міжетнічного спілкування», «міжкультурна комунікація», «емпатія», «толерантність» і т.п., їх структурними компонентами і формами.

Важливим на даному етапі є робота щодо подальшого розвитку вмінь критичного мислення. Організація занять на основі проблемного навчання з урахуванням індивідуальних особливостей кожного школяра формує у підлітків такі якості, як: критичність, здатність аналізувати та оцінювати дії, здатність самоідентифікуватися в культурі, самостійно приймати рішення і т.ін.

Третій етап діяльнісно-творчий включає:

- розвиток у школярів культури міжетнічного спілкування як важливої складової частини загальної культури особистості;

- формування стійкого інтересу до міжкультурної комунікації;

- стимулювання до самостійного оволодіння знаннями в області міжкультурних комунікацій.

Відповідно до цього, завданнями даного етапу є:

- 1) поглиблення теоретичних знань у галузі окремих питань культури міжетнічного спілкування;
- 2) мотивація самостійного оволодіння інформацією в галузі міжкультурної комунікації.

До методів, що використовуються на даному етапі, належать: пояснення, аналіз і синтез полікультурного матеріалу, абстрагування, порада, підтримка, саморефлексія. На цьому етапі відбувається поглиблення і конкретизація знань в області міжкультурних комунікацій, залучення до наукового пошуку. У процесі творчого обговорення дискусійних питань створюються можливості для творчого оволодіння знаннями з області міжкультурних комунікацій, необхідних для життя і діяльності в поліетнічному регіоні. Виконуючи завдання, школярі вчаться формулювати і відстоювати свою точку зору, самостійно розбиратися в тому чи іншому питанні, визначати рівень своїх знань, розвивати свою ерудицію, начитаність, здатність до самоідентифікації в культурі. Засобами досягнення поставленої мети на даному етапі є творчі завдання у вигляді написання рефератів, дослідницьких творчих робіт з даної проблематики.

Саме суспільство і держава через учбові заклади повинні допомогти дитині оволодіти знаннями не тільки про свою власну, але й про багато інших культур, які її оточують; навчити дітей правильно оцінювати поведінку інших людей, адекватно реагувати на їхні традиції, родинний устрій.

Але само по собі навчання наочним знанням і умінням не дозволяє вирішувати завдання розвитку особи, оскільки для розвитку кожної необхідної людині здібності потрібне використання наочного матеріалу з різних областей в інтегрованому вигляді. Тому в якості важливої особливості курсу слід відзначити його інтегративність, що дозволяє об'єднати в єдину систему знання з історії, географії, біології, психології, філології, конфліктології та краєзнавства. Слід зазначити, що в умовах посилення профілізації середньої освіти саме створення інтегрованих курсів протидіє звуженню кругозору і світобачення, сприяє формуванню цілісної об'єктивної картини світу. У програмі курсу закладені великі можливості і для здійснення міжпредметних зв'язків.

Курс «Культура міжетнічного спілкування» розроблено на основі наукового та педагогічного досвіду вчених Н.М. Лебедевої [4], О.В.Луньової [5], Т.Г.Стефаненко [6], С.Д. Щеколдіної [7] а також на основі програми інтегрованого курсу "Культура добросусідства" для навчальних закладів Автономної республіки Крим за редакцією М.А. Араджионі.

Разом з вирішенням освітніх, курс «Культура міжетнічного спілкування» допомагає вирішувати і ряд утилітарних, але не менш серйозних завдань: вчить правилам пристойності за тих або інших обставин, привчає правильно реагувати на конфліктні ситуації, на незнайоме і незрозуміле, швидко адаптуватися у новому оточенні, вчить шукати вихід, робити вибір і відповідати за нього. Розробка і впровадження подібного курсу в кожному з багатонаціональних регіонів України, на наш погляд, може істотно підвищити ефективність виховної роботи в школі, підвищити рівень соціальної компетентності дітей і зменшити ризик виникнення гострих конфліктних ситуацій.

На заняттях вчителя знайомлять учнів із загальним і особливим на прикладі декількох культур, роблячи акцент на тому, що об'єднує людей, а також на тому, що об'єктивно існуючі відмінності - це те, чим люди цікаві один одному, причому ці відмінності, "несхожість" не є підставами для відособлення або сварки. Дуже важливо, щоб всі заняття проходили в доброзичливому ключі і без розділення культур на "малі" і "великі", "головні" і "неголовні".

Спецкурс «Культура міжетнічного спілкування» повинен стати логічним продовженням процесу формування в учнів позитивного ставлення до представників різних етносів. Даний спецкурс передбачає тісний зв'язок із спеціальними предметами: етикою, психологією, історією та низкою інших.

Метою організації курсу «Культура міжетнічного спілкування» є подальший розвиток і збагачення змісту середньої освіти, що має традиції інтернаціонального виховання. До загальнотеоретичних завдань курсу можна віднести:

- виховання в душі миру і поваги до всіх народів землі, їх етнонаціональних особливостей;
- формування інтернаціональної та громадянської свідомості, розвиток толерантних почуттів;
- виховання в душі віротерпимості до різних релігійних почуттів людей, забезпечення мирного розв'язання конфліктів, що виникають на стику різних релігій;
- прищеплення любові до батьківщини, поваги до багатонаціонального народу України;
- виховання дбайливого ставлення до людей різних національностей країни і регіону, до їх мов, культури, інших соціальних цінностей;
- орієнтацію на загальнолюдські моральні цінності, на кращі досягнення людської цивілізації, на усвідомлення приналежності до світової спільноти;
- звернення до національної гідності і почуттів людей;
- стимулювання непримиренного ставлення до прояву шовінізму, націоналізму, расизму.

Тематика занять включає такі питання, як роль раси, нації, етносу у формуванні особистості; значення етнічної своєрідності у становленні та розвитку особистості; вивчення особливостей історичного розвитку національного складу регіону; сучасний стан культури міжетнічного спілкування в школах міста і держави, місце і роль етнокультурних особливостей в міжособистісному спілкуванні і багато іншого.

Специфіка даного курсу визначає особливості методики організації та проведення навчальних занять. Так, наприклад, знайомство з українською історією і культурою проходить у експозиційних стендів музею історичного краєзнавства в Донецькому краєзнавчому музеї, де розташовані предмети народної старовини, культури, побуту, обрядів народів, що проживають в Донецькому краї. Музей є чудовою базою навчання і виховання старшокласників.

Практичні заняття, проведені в рамках курсу, також мають відмінні риси, обумовлені його змістом. На першому практичному занятті учні за бажанням діляться на мікрогрупи по 5-7 чоловік, які зберігаються протягом всіх наступних занять. На цьому ж занятті кожна мікрогрупа вибирає тему, яку вона буде курирувати. До відповідної теми заняття учні конкретної мікрогрупи готують теоретичні повідомлення, що відображає етнічне різноманіття регіону.

Частина практичних занять в рамках курсу «Культура міжетнічного спілкування» ґрунтується на методиці колективної творчої діяльності І.П. Іванова і розробки в області міжкультурних комунікацій Ю. Рот і Г. Каптельцевої. Відповідно до теми заняття кожна мікрогрупа готує своє завдання, до якого залучаються всі учасники групи. Серед найбільш вдалих розробок слід відзначити фестиваль «Національні спортивні ігри», вечір «Смачного», присвячений національній кухні, з презентацією російських, українських, грецьких, татарських страв, тренінг «Толерантна поведінка» та ін.

При розвитку міжкультурної компетентності учні аналізують прислів'я різних культур і осмислюють свої висновки щодо запропонованих питань: «Спробуйте пояснити значення кожного прислів'я. У чому полягає основна думка? До яких культурних цінностей може мати відношення прислів'я? Спробуйте підібрати прислів'я або приказку вашою рідною мовою, в якій виражена та ж цінність. Якщо не вдалося, то чому? Якщо вам вдалося підібрати еквівалент, подумайте, наскільки він уживаний у вашій культурі? Чи можна віднести його до певної соціальної, вікової і т.п. групі людей? Спробуйте визначити, якому народу належить ці прислів'я». Дане завдання сприяє розкриттю системи цінностей інших культур, дозволяє задуматися про те, які з них реально діють, в яких ситуаціях і для яких поколінь.

Серед різноманітних методик міжкультурного навчання аналіз міжкультурних ситуацій займає особливе місце. З одного боку, опис конкретних епізодів, що мають місце при зіткненні двох культур, робить заняття цікавішими, привносить дух «справжнього

життя». З іншого боку, власна відстороненість від описаних подій дає можливість більш-менш об'єктивно оцінювати те, що сталося, причини конфлікту, що виник і шукати оптимальні шляхи його вирішення. Включаючи аналіз міжкультурних ситуацій у план занять, необхідно враховувати, що це одна з форм раціонального навчання, пов'язаного з осмисленням культурних відмінностей. Вона не замінює вправ, спрямованих на розвиток емпатії та збагачення репертуару емоційних і поведінкових реакцій, а ефективно доповнює їх.

На занятті учням для вивчення пропонується ситуація, в якій виникла міжкультурний конфлікт. Необхідно проаналізувати і дати свої пояснення цього конфлікту. Учасникам надається відносна свобода можливих атрибутів походження міжкультурних конфліктів. Під час обговорення запропонованих ситуацій важливо підкреслити, що не існує «єдино правильного» виходу і що кожне тлумачення ситуації вірно з точки зору представника хоча б однією культури. Матеріал для створення таких епізодів викладач може знайти в пресі, кінофільмах на міжкультурні теми.

При обробці подібного матеріалу необхідно звернути увагу на те, щоб опис епізоду було нейтральним, по можливості вільним від емоцій; учні повинні отримати якомога більш точний опис подій, а не емоцій людей, які втягнуті в конфлікт. Для обговорення критичних епізодів рекомендуються наступні питання: «Як Ви гадаєте, в чому полягає конфлікт? Чи можете Ви спробувати поглянути на ситуацію з різних точок зору? Як би Ви запропонували вирішити цей конфлікт? Спробуйте знайти кілька рішень виходу з конфліктної ситуації? До яких наслідків може призвести кожне з них? Чи може бути так, що дана ситуація нерозв'язна? Чи необхідна додаткова інформація для того, щоб прийняти рішення? »

Робота з епізодами не обмежується обговоренням і відповідями на поставлені питання. Викладач може запропонувати групі оформити епізод у вигляді сценки і зіграти конфлікт і можливі варіанти розвитку ситуації, влаштувати змагання між групами, запропонувати учням самим знайти в пресі і підготувати для занять подібні епізоди і т.п.

При проектуванні цілей самостійної роботи, крім загальнопредметних ми приділяємо велику увагу освітнім ключовим компетенціям. Основними компонентами останніх є такі компетенції, як ціннісно-сміслові, навчально-пізнавальні, загальнокультурні, інформаційні, комунікативні, особистісного самовдосконалення. Протягом вивчення даного курсу учні отримують можливість брати участь у виконанні більше 20 видів самостійних робіт (контрольна робота, індивідуальне завдання, заняття, засновані на методиці колективної творчої діяльності, складання кросвордів, ребусів, розробка сценарію свята, уроку, підготовка та участь у етнологічному тренінгу, проведення тематичних виставок прикладного народного мистецтва, написання доповідей, есе, робота над складанням понятійно-категоріального апарату щодо міжкультурного спілкування, тестові завдання для самоконтролю і т.ін.). Теми, з якими виступають учні, сприяють актуалізації знань з даного курсу, демонструють можливі шляхи застосування засобів, методів і джерел народного виховання в навчальній і позакласній роботі з дітьми в поліетнічному регіоні.

Курс «Культура міжетнічного спілкування» може проводитися у формі класної, або позакласної роботи з учнями старших класів. Курс розраховано на 18 годин. Рекомендована кількість годин на вивчення кожної теми, а також порядок викладання тем при календарному плануванні можуть бути змінені вчителем. Резервний час може бути використаний учителем на власний розсуд: на збільшення числа уроків у тому або іншому тематичному блоці, або введенням нових тем, важливих і характерних для конкретного регіону або школи.

Висновки. Таким чином, задачу формування етнічної самосвідомості дитини повинні вирішувати, головним чином, батьки, сім'я та спільнота; пріоритетним завданням державних учбових закладів великою мірою є сприяння формуванню державної ідентичності, політичної нації, а також виховувати пошану не тільки до свого етносу, але й до культурного розмаїття в цілому. Саме суспільство і держава через учбові заклади повинні допомогти дитині оволодіти знаннями не тільки про свою власну, але й про багато культур, які її

оточують; навчити дітей правильно оцінювати поведінку інших людей, адекватно реагувати на їхні традиції, родинний устрій.

Література

1. Державна національна програма "Освіта" (Україна в XXI столітті) / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 (із змінами, № 576 (576-96-п)576-96-п від 29.05.96).
2. Закон України "Про загальну середню освіту".
3. Закон України "Про освіту".
4. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросскультурную психологию: учеб. пособие. - М.: Ключ-С. - 224 с.
5. Лебедева Н.М., Стефаненко Т.Г., Лунева О.В. Межкультурный диалог в школе.- М., 2004 – 239 с.
6. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. - М., 2000. – 320 с.
7. Щеколдина С.Д. Тренинг толерантности.- М.: «Ось-89»,2004.- 80 с.

Надійшла до редколегії 15.03.2010

Кушнір Ю. В. Педагогическая программа формирования культуры межэтнического общения у старшеклассников

В статье рассматривается схема воспитания у старшеклассников культуры межэтнического общения, дается обоснование цели, задач и содержания разработанного курса «Культура межэтнического общения».

Ключевые слова: культура межэтнического общения, воспитание, программа воспитания

Kushnir Yu. V. Pedagogical program of forming of culture of interethnic communication for senior pupils

This article describes the scheme of education in high school culture of interethnic communication, providing justification for the goal, objectives and content developed the course "Culture of interethnic communication".

Key words: culture of interethnic communication, education, education program